

Mütekaddim Dönem Mu'tezile – Eş'ariyye Diyalektiğinde Olağanüstü Fenomenler*

Muhammet Emin EFE**

Öz: Bu çalışma, III-V. (IX-XI.) yüzyıllarda, Mu'tezililer ile Eş'arîlerin olağanüstü fenomenlere yaklaşımlarını, olağan – olağanüstü karşıtlığına ekseninde yapılmış olan bir tasnif çerçevesinde incelemektedir. Kelâmcılar olağanüstü fenomenleri; (i) olağanüstü – doğaüstü fenomenler, (ii) olağanüstü – doğaüstü görünümlü olağan – doğal fenomenler ve (iii) olağanüstü – doğal fenomenler şeklinde ele almaktadır. Kelâmcıların olağanüstü fenomenlere dair incelemeleri ve yürüttükleri tartışmalar, entelektüel bir faaliyet olmasının yanı sıra İslam dinine giriş kapısı olan peygamberlik ile peygamberliğin yegâne ispat yolu olan mucizeyi ispata yöneliktir. Bu çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. Olağanüstü ve doğaüstü fenomenlere ilişkin birinci kısımda, Mu'tezile ve Eş'ariyye'nin, bir fiilin mucize sayılabilmesi için gerekli gördükleri şartlar ortaya konarak neye mucize denileceği belirlenmeye çalışılacak, ayrıca bu iki ekolün irhâs ve keramet gibi diğer olağanüstü – doğaüstü fenomenlerin gerçekliği ve mucize ile farklılaştığı hususlara dair yürüttükleri tartışmalar ele alınacaktır. Buna göre iki ekolün mucizenin peygamberlere özgü olduğu ve bu doğrultuda mucize dışındaki olağanüstü fenomenlerin gerçekten olağanüstü sayılıp sayılmayacağı noktasında farklı düşüncülerine dikkat çekilecektir. Çalışmanın ikinci kısmında, olağanüstü – doğaüstü görünümlü olmakla birlikte birlikte gerçekleşen olağan – doğal olan sihir, el çabukluğu, tılsım ve kehanet gibi fenomenler hakkında, Mu'tezile ve Eş'ariyye'nin ihtilaf noktalarına odaklanılacaktır. Mu'tezililerin, peygamberlik hakkında şüpheye mahal vermemek için bu tür fenomenleri olağan ve doğal olana indirgemek suretiyle açıklama eğiliminde oldukları; Eş'arîlerin ise, Allah'ın kudreti yönünden konuya yaklaşarak bu fenomenlerin olağanüstü – doğaüstü sayılması için akıllı bir imkânsızlığın bulunmadığını kabul ettikleri ileri sürülecektir. Üçüncü kısımda ise doğal olanın sınırları içerisinde gerçekleşen ancak o dönem için açıklanamayan fenomenleri bu iki ekolün nasıl açıklamaya çalıştığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mu'tezile, Eş'ariyye, Olağanüstülük, Peygamberlik, Mucize.

Extraordinary Phenomena in the Dialectic of Mu'tazilism and Ash'arism in Early Islamic Thought

Abstract: This study analyses the approaches of Mu'tazilites and Ash'arites to extraordinary phenomena in the III-V. centuries of Hijr within the framework of a classification based on the ordinary – extraordinary opposition. The theologians classify phenomena as (i) extraordinary – supernatural phenomena, (ii) ordinary – natural phenomena with an extraordinary – supernatural appearance, and (iii) extraordinary – natural phenomena. In addition to being an intellectual activity, the theologians' investigations and discussions on extraordinary phenomena are aimed at proving prophethood, which is the gateway to Islam, and the miracle, which is the only way of proving prophethood. This study consists of three parts. In the first part on extraordinary and supernatural phenomena, the conditions that Mu'tazilites and Ash'arites consider necessary for an act to be considered a miracle will be presented, and what can be called a miracle will be determined, and the debates of these two schools on the reality of other extraordinary and supernatural phenomena such as *irhâs* and miracles and their differences with miracles will be discussed. In the second part of the study, we will focus on the points of disagreement between Mu'tazilites and Ash'arites about phenomena such as magic, sleight of hand, talisman, and divination, which appear to be supernatural but are in reality ordinary and natural. In the third part, it will be analysed how these two schools tried to explain the phenomena that took place within the boundaries of the natural but could not be explained at the time.

Keywords: Mu'tazilism, Ash'arism, Extraordinariness, Prophethood, Miracle.

* Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenen "On Birinci ve On Üçüncü Yüzyıllar Arası İslam Düşüncesinde Fizik Teori Modelleri: Yöntem, Kuram ve Uygulama [Proje No.: 120K003]" adlı proje kapsamında üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE. eminefe@comu.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-2531-8950

Articles in Theosophia are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Giriş

Kelâm literatüründe Mu'tezilî kelâmcı Ebü'l-Hüzeyl el-'Allâf (ö. 235/849-50 [?]) ile ortaya çıkan bölünmeyen cüz (atomculuk) teorisi, tabiat düşüncesi ve *ma'nâ* teorisi gibi diğer teorileri geride bırakarak 4./10. yüzyılda hâkim teori haline gelmiştir. Teorinin esasını Allah'tan başka her şeyin (*âlem*) "bölünemeyen cüz" anlamındaki *cevher* ile cevhere ilişen ve cevherin kendisinden ayrı kalamadığı *arazlardan* oluştuğu ve –bâkî olanlar hariç– tüm arazların Allah tarafından her an yeniden yaratıldığı fikri oluşturur. Allah'ın âleme her an müdahale edişi zorunlu bir nedensellik anlayışını yadsıdığı için, âlemin süregelen fakat zorunlu olmayan bir sebep-sonuç ilişkisi içerisinde devam ettiği bir sebeplilik düşüncesi benimsenmiştir. Kelâmcılar, *âdet* kavramı ile ifade ettikleri bu teori sayesinde, peygamberliği ispatın biricik yolu olarak gördükleri mucizeye, varlık anlayışları içerisinde bir alan açma ve keramet ve sihir gibi fenomenleri açıklama imkânı bulmuşlardır.

Mucize, Allah'ın insanlar arasından seçtiği elçiler eliyle ortaya çıkardığı ve onların Allah tarafından gönderildiğini tasdik eden olağanüstü (*hâriku'l-âde*) fiildir. Kelâmcıların ekseriyetine göre olağanüstü fiilleri gerçekleştirmek, âdetin dışına çıkmak Allah'ın kudretinin taalluk ettiği bir şey olup, insanın kudretinin kapsamında yer almaz. Bu sayede peygamberlik iddiasında bulunan kişinin elinde ortaya çıkan olağanüstü fiillerin Allah tarafından yaratıldığı bilinmiş olur. Dolayısıyla bir kişinin gerçekten peygamber olduğunun bilinmesinin yolu onun, iddiası doğrultusunda olağanüstü bir fiil meydana getirmesidir.

"Olağanüstülük" niteliğinin mucize için merkezî bir unsur haline getirilmesi, onun bir şekilde olağanüstülükle nitelenmiş diğer olgu ve olaylardan ayrıştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu itibarla kelâmcılar, mucizeye benzer fenomenleri inceleyerek bunların neden mucize olamayacağını temellendirmeye çalışmışlardır. Kelâm literatüründe konu edilen bu fenomenleri üç kısımda ele alacağız: (i) Olağanüstü – doğaüstü fenomenler: Bunlar cari olan, süregelen âdeti aşan ve bozan fenomenlerdir. Mucize, irhâs, keramet, me'ûnet, istidrâc ve ihânet bu kısma dâhildir. (ii) Olağanüstü – doğaüstü görünümlü olağan – doğal fenomenler: Meydana geliş biçimi insanların çoğu tarafından bilinmediği için olağanüstü ve doğaüstü zannedilen fakat hakikatte olağan ve doğal olan fenomenlerdir. Sihir, kehanet ve şa'beze (el çabukluğu) bu kısımda yer alır. (iii) Bu iki kısım dışında kalan, haddizatında doğal olmakla birlikte gerçekleşme biçimi itibariyle olağanüstüymüş gibi açıklanan *olağanüstü doğal fenomenler*. Bunun en tipik örneği mıknatısın demiri çekmesidir.

Bu makalede, yukarıdaki tasnif esas alınarak 3-5. (9-11.) yüzyıllarda, Mu'tezilî ve Eş'arî kelâmcıların olağanüstü fenomenlere yaklaşımları ele alınacaktır. Mu'tezilî düşünceyi sistematik bir biçimde derleyen Kâdî Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1025) *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl* ve *Şerhu'l-Uşûli'l-Ĥamse* adlı eserleri ile Bâkıllânî'nin (ö. 403/1013) *Beyân ve İnşâfı*, Cüveynî'nin (ö. 478/1085) ise *İrşâd ve el-'Akîdetü'n-Nizâmiyye*'si makalenin temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Özellikle Bâkıllânî'nin *Beyânı*, günümüze eksik bir şekilde ulaşmış olsa da bu fenomenlere (mucize, keramet, hile, kehanet, sihir ve nîrencât) hasredilmiş bir eser olması bakımından çalışmamız için önem arz etmektedir. Çağdaş dönemdeki kelâm araştırmalarında söz konusu fenomenler belli yönlerden ele

alınmışsa da¹ bu fenomenleri olağan – olağanüstü ayrımı çerçevesinde inceleyen bir çalışma yapılmamıştır. Bu makale, mütekaddim dönem Mu‘tezile ve Eş‘ariyye kelâmında, bir şekilde olağanüstülükle nitelenen fenomenlerin açıklanma biçimlerini olağan ve olağanüstü ayrımı çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır.

1. Olağanüstü – Doğaüstü Fenomenler

“Olağanüstü – doğaüstü fenomen” kavramı burada hakiki anlamıyla kullanılmıştır. Bu kavram altına giren fiillerin ortak özelliği, meydana geldikleri anda, Allah’ın âlemde tesis etmiş olduğu düzeni, âdeti bozmalarıdır. Bu kategoriye dâhil olan fiillerin yegâne faili Allah’tır. Mucizeyle eşzamanlı bulunması şart koşulan nübüvvet iddiası ve meydan okuma (*tehadîf*) göz ardı edilirse, hakiki anlamda olağanüstü – doğaüstü fenomenlerin gerçekleşme biçimi arasında bir farklılık bulunmamaktadır. Bu fenomenler, tabiatçı kelâmcılara göre Allah’ın nesnelere içkin olan özellikler arasındaki dengeyi değiştirerek âdeti bozması suretiyle, atomcu kelâmcılara göre ise Allah’ın cevhere yüklenmiş arazları başka arazlar ile değiştirerek âdeti bozması suretiyle gerçekleşir.

Kelâm ilminde, hakiki anlamda olağanüstü – doğaüstü olarak nitelenen bu fenomenlerin sayısı altıyı aşmamaktadır. Mu‘tezilî kelâmcılar bu fenomenlerden yalnızca mucizeyi hakiki anlamda olağanüstü – doğaüstü kabul ederken, Eş‘arîler altı fenomeni de olağanüstü – doğaüstü görmektedir. Siyâlkûtî (ö. 1067/1657) bu fenomenleri şöyle taksim etmiştir:

Olağanüstülük ya (I) Müslümandan ya da (II) kâfirden sadır olur. (I) Birincisi (A) ya kemâl-i irfân ile ilgili değildir: bu me‘ûnettir. (B) ya da kemâl-i irfân ile ilgilidir. Bu takdirde olağanüstülük (1) ya nübüvvet iddiasıyla ilgilidir: bu mucizedir. (2) Ya da değildir. Nübüvvet iddiasıyla ilgili değilse (a) ya iddiadan önce nebiden sâdır olur: bu irhâstır. (b) Ya da nebiden sâdır olmaz: bu keramettir. (II) İkincisi –yani kâfirin elinde zuhur eden olağanüstülükler– (A) ya onun iddiasına uygun olarak sâdır olur: bu istidrâcdır. (B) Ya da olmaz: bu ihânettir.²

Söz konusu olağanüstü – doğaüstü fenomenlerden mucizeyi önemi itibariyle diğer fenomenlerden ayrı bir başlıkta ele alacağız.

a. Mucize

Olağanüstü – doğaüstü olması yönüyle mucizeye baktığımızda onun, “peygamberlik iddiasıyla eşzamanlı olarak, peygamberi doğrulamak için Allah tarafından yaratılan bir olağanüstülük” şeklinde tanımlayabiliriz. Bu itibarla kelâmcılar, mucizeyi, diğer hakiki olağanüstü – doğaüstü fenomenlerden ayırtırmaya çalışmışlar ve mucize için geçerli nitelikleri belirlemişlerdir. Bununla amaçlanan, peygamberlik iddia eden kişinin hakikaten peygamber olduğuna ilişkin kesin bilgiye nasıl sahip olabileceğimizi tespit etmektir.³

¹ Halil İbrahim Bulut, “Hârikulâde Olması Açısından Kerâmet ve Mûcize ile İlişkisi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2001), 329-350; Halil İbrahim Bulut, “Sihrin Hakikati ve Mûcizeden Farkı”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3/1 (2003), 59-70; Mustafa Bozkurt - Hüseyin Maraz, “Mucizenin Onto-Teleolojik Açısından Sihirden Farklılığı”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2014), 147-173.

² Abdülhakîm es-Siyâlkûtî, *Hâşiye ‘alâ Hâşiyeti’l-Hayâli ‘alâ Şerhi’l-Akâ’idi’n-Nesefiyye* (İstanbul: Dâru’t-Tibâati’l-Âmire, 1273), 325; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfü İştilâhâti’l-fünûn ve’l-‘ulûm*, ed. Ali Dağrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), 1/730. Bazı kelâmcılar, irhâsî keramet, istidrâcî da ihânete dâhil ederek dörtlü bir tasnif yapmıştır.

³ Şemsüddîn İbn Kemâl Paşa, *Resâ’ilü İbn Kemâl* (Dârulhilâfetilaliyye: İkdâm Matbaası, 1898), 1/140.

Mu'tezile kelâmcıları içerisinde, mucizenin özelliklerine dair günümüze ulaşan ilk açıklamayı *ashâbü't-tabâi'* den Câhız'da (ö. 255/869) buluyoruz. O, *Hucecû'n-nübüvve* adlı risalesinde mucizenin (*hucce*), -ölüyü diriltme, su üzerinde yürüme gibi- insanların kudret sınırının dışında kalan ve yalnızca Allah tarafından yapılabilen bir fiil olması yönlerini vurgulamıştır.⁴ Peki Câhız'a göre mucize nasıl gerçekleşir? Câhız, Allah'ın bütün cisimleri iç içe geçmiş sonsuz bileşene sahip olan bir tabiat ile yarattığını kabul eder. İnsan, cisimlerde içkin olan ve sürekli birbirlerine etkide bulunan bu bileşenleri, bir kısmının diğerine baskın gelerek ortaya çıkması (*zuhûr*) sayesinde bilebilir. Cisimde gerçekleşen bu iç hareketin (*i'timâd*) dengesi korunduğu sürece cisim herhangi bir değişikliğe uğramaz. Câhız'a göre Allah'ın âlemin tamamı için belirlemiş olduğu düzen budur. Mucize ise Allah'ın doğrudan bir müdahalesi sonucunda bu düzenin bozulması olup cismin alt bileşenlerindeki dengenin değişmesi ve cisimde gizli olan bazı özelliklerin ortaya çıkmasıdır. Câhız bunu "kaim âdet" olarak adlandırır.⁵ Bunun dışında Câhız iki tür âdetten daha bahseder. Bunların ilki Allah'ın belli bir bölgeye özgü yarattığı "bölgesel âdet"tir. Örneğin bir bölgede yılın belli ayları görülen bir balık türü bulunabilir. Bu durumda o balığın diğer aylarda görülmesi âdetin bozulması anlamı taşır. Bölgesel âdetin bozulması insanın gücü üzerindedir. Diğer ise insanlar tarafından zaman içerisinde tesis edilmiş, gelenek anlamındaki "toplumsal âdet"tir. Üç âdet türü de Câhız'a göre yalnızca Allah tarafından bozulabilir. Ancak toplumsal âdetin bozulma biçimi diğerlerinden farklıdır. Toplumsal âdet insanların halihazırda güçlerinin yettiği fiilin Allah tarafından engellenmesi (*sarfe*) ile bozulur.⁶

Ebû Ali (ö. 303/916) ve Ebû Hâşim el-Cübbâ'î'nin (ö. 321/933) mucize için ileri sürdüğü şartlar arasında, mucizenin nasıl gerçekleştiğine ilişkin fiziksel bir açıklama nakledilmemiştir.⁷ Bununla birlikte Kâdî'nin düşüncesinde, Cübbâ'îlerin günümüze ulaşmayan açıklama çabalarının bir şekilde

⁴ Ebû Osman el-Câhız, "Hucecû'n-Nübüvve", *Resâ'ilü'l-Câhız*, ed. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1964), 3/259-261; Meliha Bilge, *Mu'tezili Düşüncede Mûcize* (İstanbul: İFAV, 2021), 44.

⁵ Meliha Bilge, "Câhız'ın Mûcize Anlayışı: Tabiat Teorisi ve Âdet Anlayışı Çerçevesinde Bir İnceleme", *Kader* 19/2 (2021), 527-532.

⁶ Bilge, "Câhız'ın Mûcize Anlayışı:", 535.

⁷ Mucizenin hangi şartları taşıması gerektiğine dair Cübbâ'îler'den aktarılan görüşleri kısaca şöyle aktarabiliriz. Ebû Ali, peygamberlik iddia edenin (i) Allah tarafından yaratılan (ii) ve süregelen âdeti bozan bir fiil ile doğruluğunun bilindiği görüşündedir. [Ebû'l-Hasen Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, ed. Mahmûd Muhammed Kâsım - Mahmûd el-Hudayrî (Kahire: Dâru'l-Misriyye, 1963), 15/234.] Ebû Hâşim'e atfedilen pasajlarda ise mucizenin iki özelliği ön plana çıkmaktadır: (i) *Mucize ile iddianın ilgili olması*: Mucizenin nübüvvet iddiasını öncelemesi (*tekaddüm*) veya iddiadan geri kalması (*teahhur*) mümkün değildir. Bu mümkün kabul edildiğinde, bir peygamberin mucizesinin, önceki peygambere değil de kendisine ait olduğundan hiçbir şekilde emin olunamaz. [Kâdî Abdülcebbar, *Muğnî*, 15/213-214.] Ebû Hâşim, geleceğe (*gayb*) ilişkin haberleri bundan istisna tutmuştur. Ona göre, geleceğe ilişkin haberler söz konusu olduğunda, gerçekleşeceği bildirilen olayın kendisi değil, onun gerçekleşeceğinin bildirilmesi mucize olduğu için, gelecekte haber verme şeklindeki mucizelerde tekaddüm - teahhur mümkündür. [Kâdî Abdülcebbar, *Muğnî*, 15/215.] (ii) *Mucizenin ibâne ve tahsîs yoluyla delalet etmesi*: Ebû Hâşim, mucizelerin -diğer delillerden farklı olarak- *ibâne* ve *tahsîs* yoluyla peygamberliğe delalet ettiğini kabul etmiştir. *İbâne*, müşareketin ortadan kalkması, yani peygamberin diğer insanlardan, peygamber olması yönüyle ayrılması; *tahsîs* ise mucizelerin peygamberlere özgü kılınması anlamını taşımaktadır. [Kâdî Abdülcebbar, *Muğnî*, 15/217-218; Orhan Şener Koloğlu, *Cübbâ'îler'in Kelâm Sistemi* (İstanbul: İSAM, 2011), 466-467.] Ebû Hâşim, *tahsîs*i şöyle temellendirmiştir: Peygamber olmayanların mucize göstermesi mümkün kabul edilirse bu takdirde, insanlar mucize üzerine düşünmekten nefret edecektir. Halbuki mucize hakkında düşünmek, kişiye peygamber aracılığıyla elde edeceği maslahatı kaçırma korkusu sebebiyle vâcibdir. Eğer kişi, kendisi için maslahat getirmeyen bir kimse eliyle mucizenin gerçekleşeceğini mümkün görürse, onda maslahatı kaçırma korkusu kalkar ve mucize üzerinde düşünmek vâcib olmaz. [Ali b. el-Hüseyn eş-Şerîf el-Murtezâ, *ez-Zahîre fi 'ilmi'l-Kelâm*, ed. Ahmed el-Hüseynî (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1411), 335-336; Koloğlu, *Cübbâ'îler'in Kelâm Sistemi*, 468.]

yer bulduğunu söyleyebiliriz. Cübbâ'îlerin mirasını devralan Kâdî Abdülcebbâr'a göre mucize⁸ şu vasıflara sahip olmalıdır:

Nübüvvet iddia eden kimseyi doğrulayacak şekilde, hakiki veya takdirî olarak Allah tarafından meydana getirilmesi,⁹ kendisinde mucize izhar edilen kişiye özgü olarak âdeti bozması (*nakz*), cinste ve nitelikte kulların benzerini yapamaması, nübüvvet iddia edene özgü olması.¹⁰

Kâdî'nin, olağanüstü – doğaüstü fenomenlerin nasıl gerçekleştiğine dair mucize merkezli yaptığı açıklamalar, *Muğnî*'nin nübüvvete ayırdığı bölümünde dağınık bir biçimde yer almaktadır. Kâdî'nin bu açıklamalarını, mucizenin sahip olması gereken vasıflara göre yeniden düzenleyerek ele almaya çalışacağız.

i. Mucize âdeti nakzeder: Mucizenin temel özelliği âdeti bozmasıdır. Kâdî, bu nedenle mucizeleri bilmeyi âdete ilişkin bilginin bir alt meselesi olarak değerlendirir. Onun bu meseleyi alırken üzerinde durduğu temel soru şudur: Mucize bağlamında muteber olan âdet hangi niteliklere sahip olmalıdır?

Ona göre âdet, bir fiilin ilk kez yaratıldığı durumda (*ibtidâ'ü halk*) veya sorumluluğun (*teklîf*) ortadan kalktığı zamanlarda itibara alınmaz. Çünkü ilk kez yaratılan bir fiile, henüz yerleşik bir âdet bulunmadığı için âdeti bozma niteliğini yüklenmeyecektir. Teklifin olmadığı zamanlarda âdeti bozan bir fiil gerçekleştiğinde ise bu fiil dolayısıyla insanlara herhangi bir sorumluluk terettüp etmeyeceği için, âdetin bozulması bir anlam ifade etmeyecektir.¹¹ Dolayısıyla mucizeyi temellendirebilmek için *teklîf*'in olduğu dönemde yerleşik olan bir düzenin mevcudiyeti şarttır.

Kâdî'ye göre âdetin muteber olması için tüm zaman ve zeminlerde geçerli olması zorunlu değildir. Zamana ve topluma göre âdet değişkenlik gösterebilir. Bu, Câhız'ın bölgesel âdet olarak adlandırdığı âdet türü ile benzerlik arz eder. Kâdî'ye göre bir bölgede âdeti bozarak gerçekleşen fiil, başka bir bölge için âdet içerisinde meydana gelen bir fiil olma özelliğini taşıyabilir. Bu nedenle âdetin bölgeselliğinin dikkate alınmaması durumunda, bir fiilin âdet içerisinde mi gerçekleştiği mi yoksa âdetin bozulması anlamı mı taşıdığıнын belirlenmesi güçleşir.¹² Bu vasfın bir uzantısı olarak âdet, ancak içerisinde mucize gerçekleşen toplumlar için âdet olduğu ve bilindiği durumlarda muteberdir. Âdetin ve nakz-ı âdetin anlamını bilmeyen bir toplumun, mucize konusunda bir yargıya

⁸ *Mukdirin*, başkasını kudretli kılan anlamında olması gibi, mu'ciz de başkasını âciz kılan anlamındadır. Kudretin taalluk ettiği nesneye *makdûr*, aczin ortaya çıktığı nesneye ise *ma'cûz 'anh* denilmektedir. Bununla beraber dilcilerin kullanımında mu'cizin anlamı "bizden birinin benzerini yapmasının çok zor / imkânsız olduğu fiil"e dönüşmüştür. Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 15/197-198.

⁹ Kâdî'nin tarifinde geçen "hükmi / takdirî" kaydı şunu ifade eder: Bir fiilin faili Allah değilse bile, o fiil öyle bir şekilde gerçekleşmiştir ki insanlar onun yalnızca Allah tarafından yapılabilecek bir fiil olduğu yargısına varır.

¹⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 15/199. Kâdî'nin öğrencisi Ebû Hâmid en-Nisâbûrî'den Mu'tezile kelâmını tahsil eden Zeydî müfessir ve kelâmcı Hâkim el-Cüşemî de (ö. 494/1101) benzer şekilde mucizenin; (i) Allah'ın fiili olup kulların benzerini yapamaması, (ii) âdeti bozması, (iii) peygamberlik iddiasına taalluk etmesi, (iv) sorumluluk (*teklîf*) devam ederken meydana gelmesi vasıflarına sahip olması gerektiğini ileri sürmüştür. Muhammed Eroğlu, "Hâkim el-Cüşemî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/185-186; Ebû Sa'd el-Hâkim el-Cüşemî, *'Uyûnü'l-mesâ'il fi'l-Uşûl*, ed. Ramazan Yıldırım (Kahire: Dâru'l-İhsân, 2018), 157.

¹¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 15/182-183.

¹² Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 15/182-183.

varması söz konusu olamaz.¹³ Diğer bir ifadeyle, âdetin bozulmasının hakikati, süregelen âdetin ne olduğunu bilen toplumlarda ortaya çıkar.¹⁴

Âdetin bozulması, aynı zamanda, Allah'a ait bir fiil ile (veya Allah'ın fiiliyle ilişkilendirilebilecek şekilde) gerçekleşmelidir. Bu bağlamda insanların fiilleri, âdetin bozulmasında muteber kabul edilmez. Sözelimi sürekli masiyet işleyen bir toplumun tâat olan bir fiil işleyerek âdetini bozması, mucize bağlamında muteber bir nakz-ı âdet değildir.¹⁵ Kâdî'nin âdetin muteber olması için şart koştuğu bu vasıf, Câhîz'in "toplumsal âdet" olarak nitelendirdiği âdet türüne benzemektedir.

ii. *Mucize Allah'ın bir fiilidir*: İnsanın, kendi fiillerinin faili olduğunu kabul eden Mu'tezilîler, mucizeyi bunun dışında tutmuşlardır. Onlara göre, zahiren bir insan eliyle meydana gelmiş olsa da esasen mucizenin faili Allah'tır, mucizenin elinde gerçekleştiği peygamber ise fiilin mahallidir. Bu bağlamda, peygamberler ile diğer insanlar, mucizelere mahal olma hususunda ayrışır, yalnızca peygamberler mucizelerin meydana geldiği mahal olabilirler. Mucizenin faili Allah olduğu ve Allah'tan başkası tarafından mucize meydana getirilemediği için, Kâdî'ye göre olağan (*âdi*) fiillerin peygamberlik iddiasına delalet etmesi mümkün değildir. İnsanın yapabildiği yahut yapması mümkün olmamakla birlikte olağan olan bir fiil, failinin Allah olup olmadığı kesin olarak bilinmeyeceği için peygamberlik iddiasına delalet etmez. Kâdî bunu *şâhidi gâibe kıyas* ile örneklendirir: Hükümdarın elçisi olduğunu ileri süren bir kişinin doğru söylediğini yalnızca o hükümdarın onaylamasıyla bilebileceğimiz gibi Allah'ın elçisi olduğu iddiasıyla gelen kişiyi de yalnızca Allah'ın doğrulamasıyla biliriz. Bizim bu kişiyi Allah'ın tasdik ettiğini bilmemizin yolu ise doğrulayıcı olan bu fiilin –yani mucizenin– Allah'tan başkası tarafından gerçekleştirilemiyor olmasıdır.¹⁶

iii. *Mucize insan kudretinin üzerindedir, insan mucizenin bir benzerini yapamaz*: Âdetin yalnızca Allah tarafından bozulabilmesi, olağanüstü fiilleri insan kudretinin kapsamından çıkarmaktadır. Kâdî'ye göre insan, mucizelerin ne cinsten ne de nitelikte bir benzerini yapamaz. Zira insan tarafından benzeri yapılabilen fiillerin, gerçekte failinin Allah olduğuna dair kesin bir hükme varılamaz. Dolayısıyla böyle bir fiilin de peygamberlik iddiasının doğruluğuna delalet etmesi mümkün değildir.¹⁷

Kâdî'nin benzeri yapılamayan fiilde cins ve nitelik farkı gözetmemesinin sebebi, ismini vermediği bir grubun mucizede yalnızca cinsten benzeri yapılamamayı şart koşmasına bir cevap vermektir. Bu grup –asanın yılanı dönüşmesi, ölünün diriltilmesi veya doğuştan gözleri görmeyen birinin iyileştirilmesi gibi– insanların yalnızca cinsten benzerini yapmaktan âciz oldukları türden fiilleri peygamberliğe delil sayar ve cinsten benzeri getirebilir olduğu için Kur'an'ın peygamberliğe delaletini ve dolayısıyla mucize oluşunu reddeder. Onlar, Kur'an harfler ve seslerden oluştuğu için, yine harf ve sestem müteşekkil bir hitabın / metnin peygamber olmayan insanlar tarafından meydana getirilmesini mümkün görürler. Hz. Muhammed'in hileye ya da bir araca başvurarak Kur'an'ı ortaya

¹³ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğni*, 15/195.

¹⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğni*, 15/189.

¹⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğni*, 15/183-184.

¹⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğni*, 15/200-201.

¹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğni*, 15/203.

koymuş olabileceğini ileri süren bu grup, onun Kur'ân dışında, ağacın gelmesi, hurma kütüğünün inlemesi, az yemekle çok kişiyi doyurması gibi mucizelerini de cinste benzeri yapılabilen fiiller kategorisine dâhil etmiştir.

“Cinste ve nitelikte” kaydı aynı zamanda Yahudilere de bir cevaptır. Yahudilerin bir kısmı, “denizin yarılması” mucizesinin, tabiatın dönüşümü ile meydana geldiğini ve insanların bunun bir benzerini yapmaktan âciz olduklarını, ancak Hz. Muhammed’e ait mucizelerin cinste benzeri yapılabilen fiiller olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yahudilere göre engellerin kaldırıldığı durumda suyun tabiatı “birleşme”dir. Hz. Musa’nın eliyle deniz ikiye ayrıldığında, suda cinsine ilave bir tabiat meydana gelmiştir. Ayrıca onlar, tabiatın dönüşümü şeklinde gerçekleşen mucizeler hariç, tüm mucizelerin küçük ölçekte bir benzerinin yapılabildiğini, küçüğü kudret kapsamına giren şeyin büyüğünün de girdiğini, dolayısıyla cinste benzeri yapılabilen hiçbir fiilin peygamberliğe delil teşkil edemeyeceğini ileri sürmüşlerdir.

Ğâdî, bu iddiaların mucizenin peygamberliğe nasıl delalet ettiğini bilmemekten kaynaklandığını düşünmektedir. Ona göre kulların cinste bir benzerini yapmaya kadir olmadığı şey, sırf bu yönüyle peygamberliğe delalet etmez. Delalette muteber olan, fiilin Allah tarafından meydana getirilmesi ve süregelen âdeti bozmasıdır. Bu iki şart aynı zamanda Ebû Ali el-Cübbâ’î’nin de mucize için ileri sürmüş olduğu şartlardır.¹⁸ Bir fiil ile ilgili olarak bu iki şartın varlığı biliniyorsa, kullar tarafından da o fiilin cinste benzeri gerçekleştirilebiliyorsa, Ğâdî’ye göre yine de bu fiilin delalet etmesi zorunlu olur. Bununla birlikte bir fiilde söz konusu iki şartın bulunduğunu bilmenin yegâne yolu, kulların o fiilin cinste bir benzerini yapmaya muktedir olmayışlarıdır. Dolayısıyla iki şarta ek olarak cinste benzeri yapılamama şartının da göz önüne alınması zorunludur.

Bir sonraki adımda Ğâdî, mucize söz konusu olduğunda, bir fiilin benzerinin getirilememesi şartı için cins ve nitelik ayrımının yapılmaması gerektiğini ortaya koyar. Ona göre, kullar “hareket ettirme” gücüne sahip ise de bu gücün bir sınırı vardır. Peygamberlik iddiası anında dağların yerinden hareket ettirildiğini gördüğümüzde, bu fiilin kullar tarafından gerçekleştirilmediğini ve – tıpkı ölülerin diriltilmesinde olduğu gibi– âdeti bozan bir fiil olduğunu biliriz. Dolayısıyla kullar tarafından nitelikte benzeri yapılamayan bu fiilin Allah tarafından gerçekleştirildiğinin bilinmesiyle cinste benzeri yapılamayan bir fiilin Allah tarafından meydana getirildiğinin bilinmesi aynı olur. Her iki durumda da süregelen âdet bozulmuş olduğu için mucizeye delalet noktasında iki durum da aynıdır.¹⁹ Ğâdî’ye göre “denizin yarılması” esasen insanların cinste benzerini yapabileceği bir fiil olmakla birlikte, bunu araç kullanmadan ve kısa sürede yapmaları imkânsız olduğu için bu fiil Allah tarafından yapıldığına hükmedilen bir fiildir.²⁰

v. *Mucize, iddia ile ilgilidir*: Mucizenin diğer bir vasfı onun peygamberlik iddiasıyla ilgili olmasıdır (*taalluk*). Bu sebeple mucizelerin peygamberlik iddiasından önce veya sonra gerçekleşmesi imkânsız görülmüştür. Ğâdî’ye göre mucizenin iddiadan önce meydana gelmesi

¹⁸ Ebû'l-Ħasen Ğâdî Abdülcebbâr, *el-Muġnî fi ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*, ed. Mahmûd Muhammed Kâsım - Mahmûd el-Hudayrî (Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1963), 15/234.

¹⁹ Ğâdî Abdülcebbâr, *Muġnî*, 15/206.

²⁰ Ğâdî Abdülcebbâr, *Muġnî*, 15/204-209.

durumunda, iddia henüz ortaya çıkmadığı için mucize ile peygamberlik iddiası arasında bir ilişki tesis edilemez. Peygamberlik iddiası süreli bir şey olmayıp yalnızca peygamberin ölümüyle sona erdiğinden, mucizenin iddiadan sonra ortaya çıkması peygamberin vefatı sonrası gerçekleşmesi anlamına gelir. Dolayısıyla bu takdirde de mucize iddiaya taalluk etmemiş olur. Ayrıca –yukarıda da değindiğimiz üzere– Ebû Hâşim'e ve Ka'bî'ye (ö. 319/931) göre iddianın tekaddümü ve teahhuru onun hangi peygambere nispet edileceği noktasında karışıklık ve şüphe doğurur, mucizenin önceki bir peygambere mi yoksa sonradan gelecek başka bir peygambere mi ait olduğu belirsizleşir. Nitekim Hz. Meryem'in İsa'ya hamile kalmasını Hz. Zekeriyâ'nın bir mucizesi olarak kabul edenler olmuştur. Bu durum mucizeleri topyekûn şüpheli hale getirir.²¹

vi. Mucize peygamberlere özgüdür: Kâdî ve öncesindeki çoğu Mu'tezilî, olağanüstü fiiller olan mucizeleri peygambere özgü kabul ederek salihler / veliler, imamlar, hüccetler, sihirbazlar veya kâhinlerin olağanüstü hâdiseler meydana getirmelerini mümkün görmemişlerdir. Kâdî bu grupların her biri için, niçin onlarda olağanüstülüğün meydana gelebileceğini delillendirdiği bölümler açmıştır. Aynı şekilde Mu'tezilîler, yalancının elinde onun yalanını ortaya çıkaran bir mucizenin zuhurunu da kabul etmezler.²²

vii. Mucize bir tasdiktir: Tasdik, Allah'ın peygamberlik iddiasında bulunan kişinin talebine karşılık onda olağanüstü fiiller izhar etmek suretiyle onu onaylamasıdır. İddia sahibinin, "Allah'ım, iddiam konusunda doğru söylüyor isem benim elimde bir mucize ortaya çıkar!" şeklinde meydan okumasının akabinde bu mucizenin gerçekleşmesi o kişinin "doğru söyledin" sözü yerine geçen bu fiil ile Allah tarafından onaylanması anlamı taşır.²³

Kâdî bütün bu niteliklerin öncesinde, nübüvvetin kabulü için Allah'ın âdil ve hakîm olduğunu bilmemiz gerektiğini şart koşarak Allah'ın kabih / kötü olanı işlemesini mümkün gören Cebriyye'yi – ki buna Eş'arîleri de dâhil edebiliriz– eleştirir. Ona göre mucize olan bir fiilin, elinde gerçekleştiği kimsenin doğruluğuna delalet edebilmesi için adaletli ve hikmetli olan bir fail bulunmalıdır. Daha sonra ise teklifin terettüp etmesi için peygamberlik iddia eden kişinin doğru söylediğinin bilinmesi gerekir.²⁴

Eş'arîler de olağanüstü fenomenleri atomculuk düşüncesi ve âdet kavramı temelinde hâkim Mu'tezilî paradigmaya paralel olarak ele almışlardır. Ancak müttekaddim dönem Eş'arî metinlerinde olağanüstü – doğaüstü fenomenlerin gerçekleşme biçimine dair açıklamalar Mu'tezile'ye nispetle daha sınırlı kalmıştır.

Yalnızca iddia ile nübüvvetin sabit olmayacağını ve sübut için mucizenin gerekli olduğunu söyleyen Bâkıllânî, mucizeyi "Allah'ın, peygamberlerin iddiasına ve insanlara benzerini getirmeleriyle meydan okumalarına mutabık olarak [yarattığı] âdeti aşan fiiller" olarak tanımlamış,²⁵

²¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 15/213-216.

²² Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 15/217. Mucize dışındaki olağanüstü fenomenlerle ilgili bölümde bu husus ele alınacaktır.

²³ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 15/168.

²⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 15/238-239.

²⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllânî, *el-İnşâf fi mâ yecibü i'tikâdüh ve lâ yecüzü'l-cehlü bih*, ed. Muhammed Zâhid el-Kevşerî (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türäs, 2000), 58-59.

başka bir yerde ise “benzerinin yapılmasının imkânsız olması” vasfını da tanıma eklemiştir.²⁶ Bâkıllânî, mucizenin (i) âdeti bozan (*hârik*) bir fiil olduğunu, (ii) Allah’ın mucize izharını ve olağanüstü fiilleri yalnızca elçisinin doğruluğuna delalet için gerçekleştirdiğini, (iii) bu fiillerin insanlar tarafından benzerinin yapılamayacağını ve (iv) yalnızca Allah’ın kudreti altında olduklarını ifade etmiştir.²⁷

Cüveynî’ye göre ise mucizenin üç temel vasfı vardır: (1) Allah’ın fiili olması, (2) âdeti aşan bir fiil olması, (3) elinde gerçekleştiği kişinin iddiasını doğrulamasıdır. Cüveynî bu son şartı kendi içerisinde üç kısma ayırmıştır: (3a) Peygamberin, mucize ile meydan okuması ve buna uygun olarak mucizenin zuhuru, (3b) mucizenin iddiayı öncelememesi ve (3c) mucizenin iddiayı yalanlayıcı olmaması.²⁸

Mucizenin ilk şartı, onun Allah’a ait bir fiil veya fiil manasında bir şey²⁹ olmasıdır. Mucizenin fiil olması, hudûsunu da gerektirir. Zira Eş’arîlere göre Allah’ın fiilleri / fiilî sıfatları hâdistir. Onlar, kadim sıfatın ilgili olduğu şeylere nispetinin eşit olması ve bunlardan bazılarında özgü kılınmaması dolayısıyla fiilî sıfatları hâdis kabul etmiştir. Şöyle ki, mucizenin kadim olması durumunda onun bazı insanlara (peygamberlere) özgü olmasına yönelik bir tercih sebebi bulunmamaktadır. Halbuki mucize, nübüvvet iddia edenlere özgü bir fiil olması hasebiyle hâdistir. Cüveynî’ye göre *mu‘ciz* (âciz bırakan) Allah’ın, peygamberlik iddiasında bulunan kişiye “doğru söyledin” sözünü söylemesi mesabesinde bir fiildir. Kulun kudretinin taalluk ettiği –havaya yükselme ve su üzerinde yürüme gibi– fiiller, mucize için gerekli şartlar tamamlandığı takdirde, Allah’ın bir fiili olmaları bakımından, mucize olarak değerlendirilebilir.³⁰

Mucizenin, mucize olabilmesinin ikinci şartı onun, olağanüstü (*hâriku’l-‘âde*) olmasıdır. Bu şart –Mu‘tezile’deki *ibâne* ve *tahsîs* kavram ikilisine benzer şekilde– peygamber olan ile peygamberlik taslayanın, doğru sözlü ile yalancının ayrıştırılmasını (*temyîz*) ve hakiki peygamberin belirlenmesini (*tansîs*) mümkün hale getirir. O, bir fiilin âdeti aşan bir fiil olup olmadığını ise zorunlu olarak bildiğimizi ileri sürer. Zira ona göre denizin yarılması veya ölünün diriltilmesi gibi fiillerin âdet içerisinde gerçekleşmediği açıktır. Bu fiillerin, cisimlerin özelliklerine (*havâs*) vakıf olan *hakîmlerin*

²⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllânî, *Kitâbü’l-Beyân ‘ani’l-farq beyne’l-mu‘cizât ve’l-kerâmât ve’l-ħiyel ve’l-kehâne ve’s-siħr ve’n-nârencât*, ed. Richard J. McCarty (Beyrut: el-Mektebetü’ş-Şarkıyye, 1958), 94.

²⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllânî, *Temhîdü’l-evâ’il ve telhîşu’d-delâ’il*, ed. İmâdüddîn Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekâfiyye, 1987), 156-158.

²⁸ İmâmü’l-Ĥaremeyn Ebü’l-Me‘âlî el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ kavâti’i’l-edille fi’l-i’tikâd*, ed. Muhammed Yusuf Musa - Ali Abdülmün‘im Abdülhamid (Mısır: Mektebetü’l-Hâncî, 1950), 308-315. *el-‘Akîdetü’n-Nizâmiyye*’de ise Cüveynî, mucizenin şu beş şartı olduğunu söylemiştir: (i) Allah’a ait bir fiil veya fiil manasında bir şey olması, (ii) âdeti aşan olması, (iii) insanların ona muaraza etmekten âciz olması, (iv) nübüvvet iddia etmesi, sonra iddiası doğrultusunda ve bununla meydan okuması ile birlikte mucizenin zuhuru, (v) mucizenin iddiayı yalanlayıcı olmaması. İmâmü’l-Ĥaremeyn Ebü’l-Me‘âlî el-Cüveynî, *el-‘Akîdetü’n-Nizâmiyye fi’l-erkânî’l-İslâmiyye*, ed. Muhammed Zâhid el-Kevşerî (Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs, 1992), 63-66.

²⁹ Mucizenin “Allah’a ait, fiil manasında bir şey olması”nın anlamı, sözgelimi, nübüvvet esnasında bulunan bir peygamberin “Allah’ın, bugün, insanların ayağa kalkmasını engellemesi mucizemdir” şeklindeki meydan okumasında geçen “kıyamın engellenmesi”nin, hakiki anlamda bir fiil olmamasıdır. Böyle bir meydan okuma sonucunda insanların ayağa kalkmaması, o kişinin peygamberliğine delil kabul edilir. Ebü’l-Ĥâsen el-Eş’arî’nin de benzer şekilde, mucizeyi “fiil ya da fiil yerine geçen bir şey” olarak gördüğünü aktaran Cüveynî, nihai tahlilde ikinci kısmın da fiile raci olduğunu düşünmektedir. el-Cüveynî, *İrşâd*, 309; *el-‘Akîdetü’n-Nizâmiyye*, 63.

³⁰ Cüveynî, *İrşâd*, 307-309; *el-‘Akîdetü’n-Nizâmiyye*, 63.

bakırı altına çevirme veya mıknatıs ile demiri çekme gibi ameliyelerine benzetilmesi, Cüveynî'ye göre zorunlu bilgilerimizin dahi şüpheli hale gelmesine sebep olur.³¹

Cüveynî'nin mucize için belirlediği son şart, mucizenin elinde vuku bulduğu kişinin iddiasını doğrulayıcı olmasıdır. Bu itibarla mucizenin, peygamberin meydan okuması (*tehadî*) akabinde onun iddiasına uygun bir şekilde gerçekleşmesi, iddiadan önce meydan gelmemiş olması ve iddiada bulunanı yalanlamaması gerekir.

Mucize, peygamberin sözlü tasdik (*tasdik bi'l-kavl*) yerine geçen bir fiil ile onaylanması, doğrulanmasıdır. Tasdikten bahsedebilmemiz için öncelikle ortada bir iddia (ve meydan okuma) olmalıdır. Aksi takdirde onaylanan ile onaylama arasında bir ilişki kurulamayacaktır. Cüveynî bunu şöyle örneklendirir: Hükümdarın huzurunda bulunan bir kişinin, hükümdara: "Senin elçin isem ayağa kalkıp geri otur" demesi üzerine hükümdarın bunu yapması, elçiye: "Doğru söyledin" demesi anlamı taşıyan bir fiildir. Ancak bu kişinin, meydan okumaksızın mutlak olarak elçilik iddia etmesi sonrasında hükümdarın ayağa kalkıp geri oturması tasdik ifade etmez. Peygamberlik söz konusu olduğunda da bir iddia ve meydan okumanın varlığı ve fiilin bu doğrultuda gerçekleşmesi şarttır. Cüveynî'nin ifadesiyle, "meydan okumanın amacı, peygamberlik iddiasını mucizeye bağlamaktır."³²

Mucizenin, iddiayı doğrulayabilmesi için peygamberlik iddiasından önce vuku bulmamış olması da şarttır; çünkü önceden gerçekleşmiş bir hâdiseyi peygamberlik iddiasına delil kılmak mümkün olmadığı gibi, peygamberliği henüz sabit olmamış bir kimsenin bu hususta doğru söyleyip söylemediği de bilinemez. Mucizenin nübüvvet iddiasından sonraya kalması ise ancak iddiada bulunan kişinin gerçekleşme zamanını tayin etmesi ve o an geldiğinde fiilin, vaat edildiği şekilde vuku bulmasıyla mümkün olur. Peygamberlik iddia eden kişi, mucizenin vukuu için ölümünden sonraki bir vakti tayin ederse, bu durumda yükümlülüğün, mucizenin gerçekleştiği an itibarıyla başlaması gerekir. Cüveynî aksi bir durumun, yani peygamber henüz mucize göstermeden önce insana şer'î sorumluluk yüklenmesinin aşırılık olduğunu düşünür.³³

Son olarak, mucizenin peygamberlik iddia eden kişiyi yalanlamaması gerekir. Cüveynî'ye göre, yalanlamanın olağanüstü bir fiille gerçekleşmesi fiilin mucize oluşunu zedelerken, olağan bir fiille gerçekleşmesi durumunda bu fiil mucize kabul edilir. Örneğin, bir kişinin "Allah'ın şu anda elimi konuşturması mucizemdir" demesi akabinde, elinin dile gelerek o kişinin yalancı olduğunu söylemesi, peygamberlik iddiasını geçersiz kılar. Ancak bu kişi "Allah'ın bu ölüyü şu anda diriltmesi mucizemdir" dedikten sonra, ölünün dirilmesi ve akabinde peygamberlik iddia eden kişiyi yalanlaması iddiaya zarar vermez. Çünkü, meydan okuduğu şekilde ölü dirilmiştir. Canlı bir insanın konuşması olağan bir durumdur. Olağan bir fiille ise nübüvvet iddiası ortadan kalkmaz. Cüveynî bu meselede Bâkıllânî'den farklı düşünmüştür, zira Bâkıllânî'ye göre iki durumda da peygamberlik iddiası geçersiz olur.³⁴

³¹ Cüveynî, *İrşâd*, 309-312.

³² Cüveynî, *İrşâd*, 313.

³³ Cüveynî, *İrşâd*, 314-315. Cüveynî'nin, mucize öncesinde dinî sorumluluğun tahakkuku için, "muhal" demekten kaçınarak "aşırılık (*şetat*)" ifadesini kullanması, *teklîf mâ lâ yutâk*ın imkânına dair ihtilafla ilişkili olsa gerektir.

³⁴ Cüveynî, *İrşâd*, 315; *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye*, 65.

Kendinden önceki Mu'tezilî birikimi sistematik bir biçimde derleyen Kâdî Abdülcebbâr'ı merkeze alarak Mu'tezile'nin mucize anlayışını fiziksel açıklama yönüyle incelediğimizde, Mu'tezile'nin mucizeyi ele almaktaki temel amacının peygamberlik kurumunu şüpheye mahal bırakmayacak sağlamlıkta temellendirmek olduğunu görüyoruz. Kâdî'ye göre mucize, birbirinin gereği olan iki temel niteliğe sahip olmalıdır: (i) Âdeti bozma ve (ii) Allah tarafından meydana getirilme. Âdet, peygamberlik iddia eden kişinin iddiasıyla birlikte gerçekleşen olağanüstü bir fiil aracılığıyla bozulmaktadır. Olağan durum yalnızca Allah'ın fiili ile bozulabilir. Bu nedenle insanlar, böyle bir fiilin hem cinste hem de nitelikte bir benzerini yapmaktan âcizdirler. Bir diğer ifadeyle olağanlık Allah'ın âleme yerleştirdiği zorunsuz nedenselliğin yine Allah tarafından kaldırılmasıyla bozulmaktadır. Eş'arî metinlerinde ise mucizenin fiziksel olarak nasıl gerçekleştiğine dair açıklamalar daha sınırlı kalmış, daha çok mucizenin dinî yönüne odaklanılmıştır. Mucizenin Allah'ın peygamberini onaylaması olduğu, bir meydan okuma ile gerçekleştiği, peygamberlik iddiasını doğrulayıcı bir niteliğe sahip olması gerektiği hususları vurgulanmıştır. Mucizenin âdeti bozma şekli açıklığa kavuşturulmamıştır. Bununla birlikte Eş'arîler mucizenin, cevhere ilişen arazların başka arazlar ile değişmesiyle gerçekleştiğini düşünüyor olmalıdırlar.

b. Diğer Olağanüstü – Doğaüstü Fenomenler

Mucize dışında kalan olağanüstü – doğaüstü fenomenlerin hakiki anlamda bu niteliğe sahip olup olmadığı noktasında Mu'tezile ile Eş'arîler arasında yaklaşım farkı olduğunu belirtmiştik. Mu'tezile bu fenomenleri olağan ve doğal olana indirgeyerek mucizeden ayırır. Eş'arîler ise bu fenomenleri mucizede olduğu gibi, gerçekleşme şekli itibariyle olağanüstü – doğaüstü kabul ederler. Onların ayırıştırma noktası nübüvvet iddiası ve meydan okumadır.

Bu fenomenlerin ilki *irhâstır*. Müttekaddim dönemde kelâmcılar tarafından ele alınsa da bir kavram olarak 5./11. asırda kullanılmaya başlanan,³⁵ bunun öncesinde ise “mucizenin iddiayı öncelemesi” şeklinde ifade edilen irhâs, mucize ile teyit edilmiş peygamberden nübüvvet iddiası öncesinde zuhur eden olağanüstülükler anlamına gelmektedir. Bu geriye dönük bir anlam yüklemesi olarak düşünülebilir. Çünkü bu tür hâdiseler ancak nübüvvetin sübutundan sonra peygamberliğe birer işaret olarak değerlendirilmiştir. Hz. İsa'nın henüz beşikteyken konuşarak peygamber olduğunu söylemesi, Hz. Muhammed'in göğsünün melekler tarafından yarılarak kalbinin çıkarılıp yıkanması (*şerh-i sadr*) ve bulutun Hz. Peygamber'i gölgelemesi irhâs kabilinden fiillerdir.³⁶

Genel olarak mucize dışında kalan olağanüstülükleri reddetme eğiliminde olan Mu'tezilîlerden Ebû Hâşim ve Kâdî Abdülcebbâr, mucizenin iddia ile mukarenetinin bulunması gerektiği ve aksi takdirde mucizenin hangi peygambere ait olduğunun tespit edilemeyeceği dolayısıyla irhâsı reddeder. Müteahhir dönem Eş'arîlerinden 'Aduddîn el-Îcî (ö. 756/1355) ise nübüvvet sebkât eden bu olağanüstülüklerin mucize değil birer keramet olduğunu ileri sürer. Ona göre veliler elinde zuhuru mümkün olan keramet, peygamberlerde nübüvvet iddiasından önce zuhuru evleviyetle

³⁵ Ebû 'Abdillâh el-Ĥalîmî, *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân*, ed. Hilmî Muhammed Fûde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 2/12-13.

³⁶ M. Sait Özervarlı, “Hârikulâde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

mümkündür. Çünkü peygamberler nübüvvet gelmeden önce de velilerden aşağı bir derecede değildir.³⁷

Keramet, velilerde ortaya çıkan olağanüstülüklerin adıdır. Mu'tezilîlerin çoğu tarafından reddedilen keramet, Eş'arîlerce kabul edilmiştir. Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935-6), Allah'ın sâlih kullarında bazı alametler ortaya çıkarmasını ehl-i hadis ve ehl-i sünnetin kabul ettiğini söyler.³⁸

Mu'tezilîlerden Kâdî, birkaç sebeple veliler elinde olağanüstü fiillerin zuhurunu kabul etmemektedir. Birincisi, keramet göstermesi en çok beklenen nesil olan sahabe ve tâbiîn neslinden bu tür fiillerin zuhur ettiğine dair mütevatir bir haberin gelmemiş olmasıdır.³⁹ İkincisi, olağanüstülüklerin çoğalmasının onları sıradan ve olağan fiillere dönüştüreceği⁴⁰ ve böylelikle insanları mucize üzerine düşünmeye sevk eden korkunun ortadan kalkacağıdır. O, kerameti küçük ölçekli mucize olarak kabul edenlere karşı, âdeti bozma noktasında büyüklük - küçüklük farkının olmadığını açıklayarak cevap vermiştir. Ona göre insan normal şartlarda kâdir olduğu bir fiili daha küçük ölçekte gerçekleştirmekten âciz kalabilmektedir. Bu durum, küçük ölçekli fiillerin evleviyetle mucize olmasını ve *ibâne*ye delalet etmesini sağlar.⁴¹ Üçüncü gerekçe ise meydana gelen olağanüstülüğün, sâdir olduğu kimsenin peygamberliğinden dolayı mı yoksa veli olması sebebiyle mi gerçekleştiğini bilemeyeceğimizdir.⁴²

Bu noktada Kâdî'den farklı düşünen Cüveynî, aklın mümkün görmesi noktasında mucize ile keramet arasında fark bulunmadığını ve kerametın gerçekleşmesinde mucizeye aykırı bir durum olmadığını ileri sürer. Ona göre mucize, mucize olduğu için değil, yalnızca nübüvvet iddiasına uygun bir şekilde gerçekleştiği için nübüvvetle delalet eder. Allah'ın peygamberler dışındaki insanlarda olağanüstü fiiller yaratmasının nübüvvet müessesesini zedeleyen bir yönü bulunmamaktadır.⁴³ Cüveynî, peygamberlerin elinde ortaya çıkan asanın yılanı dönüşmesi veya ölünün diriltmesi gibi olağanüstülükleri de dâhil ederek, âdeti aşan tüm fiillerin keramet olarak da zuhur etmesinin mümkün olduğunu ileri sürer.⁴⁴

"Mümin bir kimseden sâdir olan olağanüstü durum" anlamındaki me'ûnet, "kâfir bir kimsenin elinde, iddiasına uygun olarak meydana gelen olağanüstü durum" anlamına gelen istidrâc ve "kâfirin iddiasına aykırı şekilde gerçekleşen olağanüstü durum" olan ihânet fenomenlerine müttekaddim dönem Mu'tezile ve Eş'ariyye kelâmında doğrudan temas edilmemiştir. Bununla birlikte Mu'tezilîlerin, peygamberler dışında kalan kimseler elinde olağanüstülüklerin meydana gelmesini genel olarak reddettikleri göz önüne alındığında, bu fenomenlere ilişkin görüşlerinin de farklı olması beklenmez. Keramet konusunda mezhep ulemasından farklı düşünen Ebü'l-Huseyn el-Başrî (ö.

³⁷ 'Aduddüddîn el-Îcî, *Kitâbü'l-Mevâkıf*, ed. Abdurrahman 'Amîre (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1997), 3/345.

³⁸ Ebü'l-Hasen el-Eş'arî, *Maqâlatü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-muşallîn*, ed. Hellmut Ritter (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1980), 296.

³⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 15/241.

⁴⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 15/192.

⁴¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 15/207-208.

⁴² Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 15/229.

⁴³ Cüveynî, *İrşâd*, 319; *el-'Akîdetü'n-Nizâmiyye*, 69.

⁴⁴ Cüveynî, *İrşâd*, 317.

436/1044), bu genellemenin dışında tutulmalıdır.⁴⁵ Peygamberler dışındaki kimseler için olağanüstü fiilleri mümkün gören ve bunun mucizenin nübüvvete delaleti için bir sorun teşkil etmeyeceğini düşünen Cüveynî'nin ise bu üç fenomeni teoride mümkün kabul ettiği söylenebilir.

Mucize dışındaki olağanüstü – doğaüstü fenomenler söz konusu olduğunda Mu'tezilîlerin yaklaşımı genel olarak iki yöndedir. Onlar ya bu fenomenleri olağan ve doğal olan fiillere indirgerler yahut bu fiilleri bir önceki peygamberin mucizesi olarak değerlendirirler. Eş'arîler ise bu fiillerin mucizede olduğu gibi hakiki anlamda olağanüstü – doğaüstü fiiller olmasını aklen mümkün görürler. Bir farkla ki mucize, nübüvvet iddiası doğrultusunda gerçekleşen bir fiildir.

2. Olağanüstü – Doğaüstü Görünümlü Olağan – Doğal Fenomenler

Âdet teorisi ve nübüvvet bahisleri bağlamında kelâm literatüründe incelenen ikinci tür, olağanüstü – doğaüstü görünümlü olağan – doğal fenomenlerdir. Bunlar el çabukluğu (*şa'beze*), sihir, tılsım ve kehanettir. Kelâmcılar genel olarak bu fenomenleri olağan ve doğalın sınırları içerisinde görmüşler ve bu doğrultuda açıklamaya çalışmışlardır. Burada da temel gaye bu fenomenlerin mucize ile karışmalarını engellemektir.

"Bir şeyin el çabukluğu marifetiyle, olduğundan farklı gösterilmesi" anlamına gelen *şa'beze*⁴⁶ (illüzyon sanatı), Kâdî'ye göre iki kısımdır: Birincisi, gerçekleştirenin fazlaca zorlandığı izlenimi veren –boğaza kılıç sokma ve ateş üzerinde yürüme gibi– fiiller, ikincisi ise aldatma ve farklı olduğunu düşündürme amacıyla yapılan numaralardır. İzleyicilerine bir kuşu öldürdüğünü vehmettiren hokkabazın daha sonra bu kuş ile aynı görünüme sahip başka bir kuşu çıkarıp canlı olarak göstermesini Kâdî bu kısımda zikreder.⁴⁷

Şa'beze türü fiiller Kâdî'ye göre esasında olağan (*'âdî*) ve doğal olanı aşmamaktadır. Bu fiillerin icracıları onları olağanüstü fiillermiş gibi göstererek insanları aldatmaya, onların gözlerini boyamaya çalışırlar. Esasında bu fiiller süregelen âdet içerisinde gerçekleştirilen fiiller olup bunların nasıl yapıldığını araştıran kimse bunu öğrenir ve alıştırma ile kendisinin de bunları yapabilecek duruma geleceğini fark eder.⁴⁸

El çabukluğu ile sihir ve kehanet arasında nihai tahlilde fark görmeyen Kâdî, cari olan âdeti bozmamaları, insanın kudreti kapsamında bulunmaları, meydana geliş şekillerinin açıklanabilmesi ve talim ve temrin ile öğrenilebilmeleri gibi niteliklerde ortak olan bu fiilleri, mucizeden temyiz etme noktasında benzer deliller sunmuştur. *Şerhu'l-Uşûli'l-Ĥamse*'de el çabukluğu ile mucize arasındaki farkları sıraladığı pasaj, onun meseleye yaklaşımının bir özetidir. Buna göre:

⁴⁵ Tehânevî, *Keşşâf*, 1/731.

⁴⁶ Bâkıllânî, *Beyân*, 77-78.

⁴⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, 15/268-269. Cüsemî'nin meseleye yaklaşımı Kâdî'ninkiyle paralellik arz etmektedir. O, insanların bir kısmının *şa'beze* türü fiillere kâdir, bazılarının ise bundan âciz olduğunu ve âciz olan insanların bunun sebebini bildiğini belirtir. Bu âcizliğin sebebi –Cüsemî bunu açıkça ifade etmez– bilgi ve alıştırma eksikliğidir. Halbuki mucize, insanların cinsine kudretinin bulunmadığı ve bu acziyetin sebebini de bilmediği fiillerdir. Tüm insanlar bu noktada eşittir. Cüsemî, *Uyûnü'l-mesâ'il*, 159.

⁴⁸ Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, 15/268-269.

(...) Mucizeler, Allah tarafından veya O'nun tarafından olduğu hükmünde olmalıdır. Hile böyle değildir. Mucizeler âdeti bozan ve onu aşan olmalıdır. Hile ve el çabukluğu ile elde edilen şeyler böyle değildir. Ayrıca hilenin öğrenilip öğretilmesi mümkündür. Bu durum mucizede mevcut değildir. Hile türü fiiller, *iştirâkin* meydana geldiği fiillerdir. Mucizeler böyle değildir. Ayrıca hile, alet – edevata ihtiyaç duyar, bunlardan biri olmazsa meydana gelmez. Mucizeler ise böyle değildir.

Bu bağlamda zikredilen en güçlü delil ise şudur: İllüzyonist ve hilekâr, hilesini bu tür fiilleri icra etmeyen ve bunlara dair idraki ve bilgisi bulunmayan kimselere yönelik gerçekleştirir. Mucizenin durumu böyle değildir. Allah her peygambere, mucizesini çağdaşlarının yapıp edegeldiği şeylerden seçmiştir.⁴⁹

Ķâdî ayrıca sihirbazlar, kâhinler ve illüzyonistler (*mümahrik*) elinde mucize gerçekleşmesinin imkânını kabul etmenin, mucizelerin nübüvete delaletini problemlile hale getireceğini, çünkü bu takdirde mucize gösteren peygamberin esasında sihirbaz, kâhin veya illüzyonist olup olmadığının bilinemeyeceğini ifade eder.⁵⁰ Eş'arî de *Maķâlât*'ta, sihirbazın hakikatte bir şey ihdas edemeyeceği veya var olanı başka bir şeye dönüştüremeyeceği görüşünü genel olarak Mu'tezile'ye atfeder.⁵¹

Bâķillânî *Beyân*'da sihir ile mucizenin farkını *âdet* ve *tehadî* ekseninde açıklar.⁵² Sihirbazlar çoğunlukla olağanüstü bir şey yaptıklarını iddia etmezler ve yaptıklarının bir benzerinin yapılamayacağıyla meydan okumazlar. Şayet bir sihirbaz sanatını peygamberliğine delil kılmaya yeltenirse, Bâķillânî'ye göre Allah tarafından engellenir. Bu iki şekilde gerçekleşir: (i) Allah ya sihir yapmayı ona unutturmak ya da daha önce yapageldiği sihri, meydan okuduğu esnada yaratmamak suretiyle onu engeller. (ii) Yahut yaptığıının benzerinin yapılamayacağını iddia eden sihirbazın karşısına ondan daha kudretli sihirbazlar getirerek onun meydan okumasını boşa çıkarır.⁵³ Sihirbazın peygamberlik iddiası böylece geçersiz hale gelmiş olur. Bâķillânî'nin bu yaklaşımı Nazzâm (ö. 231/845) ve Câhız'ın benimsediği *sarfe* teorisiyle paralellik arz eder. Bilindiği üzere bu teori, peygamberin mucizelerine öykünerek benzerini getirmeye çalışan kişinin, Allah tarafından engellendiği için aslında güç yetirdiği bir fiili yapamaması üzerine kuruludur. Bâķillânî aynı düşünceyi olağan ve doğal fenomenleri olağanüstü göstermeye çalışan kimseler hakkında da sürdürür. Ona göre Allah mıknaşın bilinmediği bir beldede mıknaşta demiri çektilerek veya çakmaktaşıdan haberdar olmayan bir toplulukta çakmaktaşı marifetiyle ateş yakarak, bu fiilleri peygamberliğine delil kılan kimseye, o beldede veya toplulukta bu maddeleri bazı insanlar eliyle yaygınlaştırmak suretiyle engel olur.⁵⁴ Bâķillânî'nin mucize ile sihrin birbirinden farklı olduğuna dair diğler bir delili ise, firavunun sarayındaki sihirbazların, Hz. Musa'nın elindeki asanın yılanla dönüşmesi karşısında, bunun kendi yaptıkları sihri aşan bir şey olduğunu anlayarak iman

⁴⁹ Ebü'l-Ķasem Ķâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Uşûli'l-Ķamse*, ed. Abdülkerîm Osman (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), 572. En güçlü delil olarak sunulan delilin, *Şerhu'l-Uşûli'l-Ķamse*'ye ta'lik yazan Mânkdîm Şeşdîv (ö. 425/1034) tarafından düşünülmüş bir not olması muhtemeldir.

⁵⁰ Ķâdî Abdülcebbâr, *MuĶnî*, 15/259-260.

⁵¹ Eş'arî, *Maķâlât*, 442.

⁵² Eserin, konumuzu yakından ilgilendiren, keramet, hile, kehanet, sihir ve nârencât / nîrencâtın ele alındığı kısımları ne yazık ki günümüze ulaşmamış görünmektedir. Bu nedenle, Bâķillânî'nin neşredilen kısımda yer alan açıklamaları ve atıflarından hareketle görüşlerini ele almak durumunda kaldık.

⁵³ Bâķillânî, *Beyân*, 94-95.

⁵⁴ Bâķillânî, *Beyân*, 97-99.

etmeleridir. Ona göre bu durum, mucizenin insanın bildiklerinin üzerinde bir fiil olduğunu göstermektedir.⁵⁵

Fâsık kimselerin uğraşı olarak nitelediği sihrin, nas ve icmâ ile sabit olduğunu belirten Cüveynî, onun aklen de mümkün olduğunu kabul eder. Naslarda geçen Hârût ve Mârût kıssası, Yahudi Lebîd b. A'şam'ın yaptığı sihir sebebiyle Felak sûresinin nâzil olması ve Hz. Â'îşe'ye (ö. 58/678) cariyesinin büyü yapması gibi örnekleri sihrin sübutuna delil olarak zikreder.⁵⁶ Sihirbazın havaya yükselme, uçma, küçük bir delikten geçme gibi insan kudretinin taalluk ettiği fiilleri gerçekleştirebileceğini söyler. Cüveynî, açıklamasını bu fiillerin temelde "bir yöne hareket etme" olması üzerine kurar. Hareket etme insanın kudretinin taalluk ettiği bir fiil olduğu için sihirbazın bu fiilleri gerçekleştirmesi aklen mümkündür.⁵⁷ Pek tabii bu noktada mucize ile sihrin nasıl ayrıştırılacağı sorusu sorulacaktır. Cüveynî'ye göre mucize ile sihrin birbirlerinden ayrılma yönü, mucize ile kerametın ayrışma yönüyle aynıdır. O da mucizenin peygamberlik iddiası doğrultusunda gerçekleşmesidir.⁵⁸ Ancak Cüveynî, âdeti bozan (*hârik*) fiiller meydana getirmesinin sihirbaz için mümkün olup olmadığı meselesine değinmez. Bununla birlikte kerametle ilgili görüşlerinden hareketle onun bunu mümkün gördüğünü söyleyebiliriz. Keramet ile sihrin aynı cihetle mucizeden ayrıldığını ve kerametın vukuunun mucizeye hâle getiren bir tarafının olmadığını ileri sürmesi, Cüveynî'nin sihirbaz için de olağanüstülükleri kabul etmiş olacağını düşündürmektedir.⁵⁹

Birer fenomen olarak sihir, illüzyon ve kehaneti reddetmeyen Mu'tezile ve Eş'ariyye'nin bu fenomenlerin meydana geliş biçimine getirdikleri açıklamalar farklılık gösterir. Mu'tezilîler sihri olağan ve doğal olana indirgeyerek açıklar ve onun olağanüstülüğünü kabul etmez. Eş'arîler ise nübüvvet iddiasıyla ilgili olmadığı sürece Allah'ın sihirbazlar eliyle âdeti aşan fiiller yaratmasının mümkün olduğundan hareketle bu fenomenleri açıklar. Mu'tezilîlerin temel gayesi sihrin olağanın dışına çıkan bir fiil olmadığını ispat ederek mucize ile karıştırılma ihtimalini bertaraf etmek iken Eş'arîler iddiaya taalluk bulunmadıkça mucize açısından bir problem doğmayacağını kabul eder.

3. Olağanüstü Doğal Fenomenler

Bu türe giren fenomenler doğal olanın sınırları içerisinde gerçekleşen, diğer bir ifadeyle aynı şartlar altında aynı sonucu veren, ancak nasıl gerçekleştiği üzerine o dönem için bir açıklama getirilemeyen fenomenlerdir. Bu nedenle bu çalışmada "olağanüstü doğal fenomenler" olarak adlandırılmışlardır. Müttekaddim dönemde, mıknatısın demiri çekmesi ve çakmaktaşı marifetiyle ateş yakılması bu türün en meşhur örnekleridir.

Ûâdî Abdülcebbâr, mucize ile hile ayrımı bağlamında mıknatısın demiri çekmesini ele almış ve mıknatısa özgü bir çekim "tabiat"ının bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre bu özgülük mıknatısı mucize olmaktan çıkarmaktadır. Zira bir kişi mıknatısa demiri çektiğinde bunu

⁵⁵ Bâkıllânî, *İnşâf*, 59.

⁵⁶ Cüveynî, *İrşâd*, 322.

⁵⁷ Cüveynî, *İrşâd*, 321-323.

⁵⁸ Cüveynî, *İrşâd*, 322.

⁵⁹ Cüveynî, *İrşâd*, 319.

yapabilmekte ve mıknaşın demiri çekme yönünü kavrayabilmektedir.⁶⁰ Kâdî, başlangıçta mucize olarak meydana gelen bir olayın, kazandığı yeni vasıf üzere devam etmesini imkânsız görmez. Diğer bir ifadeyle âdetin bozulmasının yeni bir âdetin başlangıcı olması ona göre mümkündür. Mıknaşın demiri çekmesi hâdisesinin yeni bir âdetin başlangıcı olması da ona göre mümkündür.⁶¹ Onun mucize ile hile farkını ele aldığı açıklamalarını mıknaşa uyguladığımızda, mıknaşın demiri çekmesinin alet yardımıyla olması, aynı şartlar altında aynı sonucu vermesi, az bir alıştırma ile herkes tarafından yapılabilir olması ve peygamberlere özgü olmaması gibi sebeplerle mucize olamayacağı ve peygamber olan ile olmayanı ayırabileceğimiz bir fiil olamayacağı sonucuna ulaşırız.⁶²

Bâkıllânî ise mıknaş örneğini Allah'ın peygamber olmayanı engellemesi bağlamında konu eder. Bir kimse mıknaşın demiri çektiğine dair hiçbir bilgisi olmayan bir topluluğa gidip bu fiili gerçekleştirerek peygamberliğine delil kılmaya çalışırsa Allah birçok kişi elinde bu fiili yaygınlaştırmak suretiyle onun iddiasını temelsiz hale getirecektir.⁶³

Sonuç

Kelâm literatüründe olağan – olağanüstü karşıtlığının kullanım alanlarından biri de nübüvvet teoridir. Nübüvvetin temellendirilmesinde ise en önemli fenomen mucizedir. Mu'tezile ve Eş'ariyye kelâmcıları mucizeyi hem dinî yönüyle hem de meydana geliş biçimine ilişkin fiziksel açıklama çabalarıyla tahlil etmişlerdir. İki ekol temsilcileri de mucizenin Allah'a ait bir fiil olduğunu, insan kudretinin kapsamı dışında kaldığını, süregelen âdeti bozduğunu, nübüvvet iddiası ile ilgili ve iddiaya mutabık olarak meydana geldiğini kabul etmişlerdir. Mu'tezilîlerin farklılaştığı nokta ise olağanüstülükleri peygamberlere özgü kılmalarıdır.

Mucizenin nasıl gerçekleştiğinin açıklanması benimsenen teoriye göre farklılaşmıştır. Tabiatçı teori cisimlerde bütün özelliklerin bir denge halinde içkin olarak bulunduğunu benimsediği için mucizeyi Allah'ın tabiata müdahalesi ile açıklamıştır. Allah âlemde tesis etmiş olduğu düzeni cisimde gizli / örtük halde bulunan özellikleri açığa çıkarmak suretiyle bozarak mucizeyi yaratmıştır. Atomcu teoriyi benimseyen kelâmcılar ise mucizenin cevhere ilişen arazların başka arazlar ile değiştirilmesiyle gerçekleştiğini ve âdetin bu şekilde bozulduğunu kabul etmişlerdir.

Mu'tezile'nin mucizeyi peygamberlere özgü kılmaları, onların mucize dışında kalan irhâs, keramet, me'ûnet, istidrâc ve ihânet gibi diğer olağanüstü – doğaüstü fenomenlere yaklaşımlarını da şekillendirmiştir. Mu'tezilîlerin çoğunluğu, peygamberler dışındaki insanlar elinde olağanüstülüklerin zuhurunu imkânsız gördükleri için bu tür fiilleri olağan ve doğal olana indirgeyerek açıklamışlardır. Onlara göre bu fiiller âlemde yaratılmış olan düzen içerisinde meydana gelmektedir. Onların temel endişesi, olağanüstülükler sayıca fazla olursa, insanların mucize ile ortaya çıkan peygambere boyun eğmemeleri neticesinde elde edebilecekleri maslahatı kaçırma korkusunun insanlardan silinmesidir. Eş'arîler ise mucizenin nübüvvet iddiasıyla ilgili olması ve

⁶⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 15/268.

⁶¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, 15/268.

⁶² Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Uşûli'l-Ĥamse*, 572.

⁶³ Bâkıllânî, *Beyân*, 97-99.

olağanüstülüklerin başka insanlar elinde Allah tarafından yaratılmasının imkânını temel alarak bu tür fenomenlerin zuhurunu mümkün kabul etmişlerdir.

Sihir, el çabukluğu / hile gibi fenomenleri ise her iki ekol ilke olarak kabul etmişse de onlar sihir özelinde olağanüstülüğü mümkün görme bakımından farklılaşmışlardır. Mu‘tezilîler keramet vb. fenomenler ile ilgili hassasiyetlerine benzer şekilde tüm bu fiillerin olağanüstü oluşunu reddetmişlerdir. Eş‘arîlerden Bâkıllânî de aynı fikirdedir. Ancak Cüveynî’nin sihirbaz için olağanüstülüğü mümkün gördüğü, keramet konusundaki görüşlerinden hareketle ileri sürülebilir.

Nihai tahlilde kelâmcıların, olağanüstü ve olağanüstü görünümlü fenomenleri, mucizenin peygamberliği ispat fonksiyonunu sağlamaştırmaya hizmet etmeleri yönüyle incelediğini söyleyebiliriz. Dinin temellendirilmesinde bu ayrıştırma oldukça önemlidir. Bu sebeple, mucizenin ispat yönünü muhkem bir şekilde ortaya koyarak onu, benzeri bütün fenomenlerden ayırmaya çaba göstermişlerdir.

Kaynakça

- Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *el-İnşâf fi mâ yecibü i’tikâdüh ve lâ yecûzü’l-cehlü bih.* ed. Muhammed Zâhid el-Kevşerî. Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs, 2000.
- Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *Kitâbü’l-Beyân ‘ani’l-farq beyne’l-mu‘cizât ve’l-kerâmât ve’l-ħiyel ve’l-kehâne ve’s-siħr ve’n-nârencât.* ed. Richard J. McCarty. Beyrut: el-Mektebetü’ş-Şarkıyye, 1958.
- Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *Temhîdü’l-evâ’il ve telħiṣu’d-delâ’il.* ed. ‘İmâdüddîn Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1987.
- Bilge, Meliha. “Câhız’ın Mûcize Anlayışı: Tabiat Teorisi ve Âdet Anlayışı Çerçevesinde Bir İnceleme”. *Kader* 19/2 (2021), 522-548.
- Bilge, Meliha. *Mu‘tezilî Düşüncede Mûcize.* İstanbul: İFAV, 2021.
- Bozkurt, Mustafa - Maraz, Hüseyin. “Mucizenin Onto-Teleolojik Açından Sihirden Farklılığı”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2014), 147-173.
- Bulut, Halil İbrahim. “Hârikulâde Olması Açısından Kerâmet ve Mûcize ile İlişkisi”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2001), 329-350.
- Bulut, Halil İbrahim. “Sihrin Hakikati ve Mûcizeden Farkı”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3/1 (2003), 59-70.
- Câhız, Ebû Osman. “Hucecü’n-Nübüvve”. *Resâ’ilü’l-Câhız.* ed. Abdüsselam Muhammed Harun. 3/221-281. Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1964.
- Cüşemî, Ebû Sa’d el-Ĥâkim. *‘Uyûnü’l-mesâ’il fi’l-Uṣûl.* ed. Ramazan Yıldırım. Kahire: Dâru’l-İhsân, 2018.
- Cüveynî, İmâmü’l-Ĥaremeyn Ebü’l-Me‘âlî. *el-İrşâd ilâ kavâṭı’i’l-edille fi’l-i’tikâd.* ed. Muhammed Yusuf Musa - Ali Abdülmün‘im Abdülhamid. Mısır: Mektebetü’l-Hâncî, 1950.
- Cüveynî, İmâmü’l-Ĥaremeyn Ebü’l-Me‘âlî. *el-‘Aķidetü’n-Nizâmiyye fi’l-erkâni’l-İslâmiyye.* ed. Muhammed Zâhid el-Kevşerî. Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs, 1992.
- Eroğlu, Muhammed. “Hâkim el-Cüşemî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi.* 15/185-187. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Eş'arî, Ebü'l-Hasen. *Maqâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-muşallîn*. ed. Hellmut Ritter. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1980.
- Halîmî, Ebû 'Abdillâh. *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân*. ed. Hilmî Muhammed Fûde. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Kemâl Paşa, Şemsüddîn. *Resâ'ilü İbn Kemâl*. 2 Cilt. Dâruhilâfetilaliyye: İkdâm Matbaası, 1898.
- Îcî, 'Aduddîn. *Kitâbü'l-Mevâkıf*. ed. Abdurrahman 'Amîre. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1997.
- Ûâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen. *el-Muğnî fî ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*. ed. Mahmûd Muhammed Kâsım - Mahmûd el-Hudayrî. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1963.
- Ûâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen. *Şerhu'l-Uşûli'l-Ĥamse*. ed. Abdülkerîm Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996.
- Koloğlu, Orhan Şener. *Cübbâiler'in Kelâm Sistemi*. İstanbul: İSAM, 2011.
- Murtezâ, Ali b. el-Ĥuseyn eş-Şerîf. *ez-Zâhîre fî 'ilmi'l-Kelâm*. ed. Ahmed el-Ĥuseynî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1411.
- Özervarlı, M. Sait. "Hârikulâde". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/181-183. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Siyâlkûtî, Abdülhakîm. *Ĥâşiye 'alâ Ĥâşiyeti'l-Ĥayâli 'alâ Şerhi'l-'Aķâ'idi'n-Nesefiyye*. İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1273.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfü İştîlâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. ed. Ali Daĥrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.